

INLEIDING

De legostenen van Maurits Wagenvoort

De toekomstroman is een zeldzaamheid in de Nederlandse literatuur. Verbeelding, dromen, staan in ons land lager aangeschreven dan realisme – ‘waar gebeurd’ is bijna een eis geworden. Non-fictie domineert al enkele decennia de bestsellerlijsten. Nederland is een calvinistisch land waar de pragmatische handelsgeest niet alleen door de brede winkelstraat, maar ook door de boekenkast waait. Het heden moet zo efficiënt en effectief mogelijk worden benut, de toekomst volgt dan vanzelf. We houden van de korte termijn.

De schaarse toekomstromans die in Nederland zijn verschenen, zijn zonder uitzondering dystopisch van karakter. In *Blokken* (1931) presenteert F. Bordewijk een nationalistische, totalitaire staat waarin elke vorm van individualiteit met harde hand wordt bestreden. Hanna Bervoets beschrijft in *Efter* (2014) een toekomst waarin verliefdheid als een psychische aandoening wordt opgevat – en de medicijnindustrie speelt daar gretig op in. In *Slaap zacht, Johnny Idaho* (2015) toont Auke Hulst ons de excessen van een door multinationals gedomineerde kapitalistische heilstaat. Rob van Essen creëert in *De goede zoon* (2018) een minder mismoedig futurum, al is de vanzelfsprekende overgave aan de techniek behoorlijk verontrustend.

Vermeldenswaard is ook het in 1892 verschenen *Een so-*

ciaal sprookje van A.H. Gerard, een curieuze novelle waarin een Marsbewoner, min of meer vanuit de toekomst, de aarde bezoekt en schrikt van de kapitalistische uitwassen. ‘Na een klein jaar van verblijf verliet hij onze planeet, in somberen weemoed over al het aanschouwde leed.’

Auke Hulst stelde in 2017 de bundel *Als dit zo doorgaat* samen, waarin verschillende Nederlandse en Vlaamse schrijvers reflecteren op de toekomst – en ook hier regeert het doemdenken, en ook hier heeft een gekwadrateerd kapitalisme het meestal gedaan.

Kees 't Hart voorspelde eind vorig jaar in *De Groene Amsterdammer* in zijn recensie van de roman *Volt* van de Vlaamse onheilsprofeet Roderik Six dat het literaire genre van het wordt-steeds-erger-boek de komende jaren aan populariteit zal winnen. Een verklaring geeft hij echter niet. Ik betwijfel of het genre zal groeien, om de eerdergenoemde redenen, maar dat de dystopie aantrekkelijker blijft dan de utopie lijkt me een juiste voorspelling. Ik zal dat proberen te duiden.

Als we al willen schrijven of lezen over de verre toekomst, dan vinden we het prettiger om te fantaseren over een eindtijd dan over een paradijs. Van een negatief toekomstbeeld gaat een waarschuwend werking uit, zeker, maar het relativeert ook, het laat het heden min of meer in zonlicht baden: zo slecht hebben we het niet! Een utopisch streefbeeld daarentegen maakt de barsten in de huidige samenleving zichtbaar en noopt tot actie – en tot frustratie, want die actie blijft natuurlijk uit. Dus liever niet te veel vrolijke kleuren, graag.

Het zwart is aantrekkelijker dan het wit. De duivel toont ons met zijn gedrag dat we eigenlijk best wel deugen, terwijl de immer brave engel ons opzadelt met onrust, met schuldgevoelens en misschien zelfs wel met zelfhaat. Vredesapostelen zijn dan ook geen lang literair leven beschoren.

Onlangs bezocht ik de tentoonstelling *Design des Dritten Reiches* in het Design Museum Den Bosch. Ik stuitte daar op een veelzeggende quote van de schrijver J.G. Ballard. ‘It’s almost as if what [a politician] needs is sort of a reverse charisma now. Not a light that shines outwards, but the ability, like a black hole, to draw light inwards.’

Het onbehagen wordt niet geblust met vredelievende leiders en utopische vergezichten; het moet uitvergroot worden, opgeblazen, liefst tot mythische proporties, totdat het oplost in een wolk van dystopisch lawaai – en het heden weer aaibaar is geworden.

De Nederlandse literatuur kent dus nauwelijks toekomstromans. Maurits Wagenvoort, de Nederlandse Jules Verne, ik overdrijf een klein beetje, in het belang van de goede zaak, vormt een uitzondering; hij toont ons in zijn in 1923 verschenen roman een toekomst die in licht baadt. Het boek werd bij verschijnen geen verkoopsucces, maar dat lag vast niet alleen aan het onderwerp.

Hoe profetisch waren Wagenvoorts toekomstbespiegelingen eigenlijk? Het is amusant en interessant om te zien wat er wel en niet is uitgekomen van zijn vergezichten. Een exercitie die zowel iets blootlegt van deze tijd als van de jaren waarin het boek werd geschreven en gepubliceerd, en vooral ook van wat wij willen projecteren op die jaren – de historische oorspronkelijkheid is immers verneveld door de tijd. Wenselijkheid injecteert de werkelijkheid, en andersom. Zo ontstaat een boeiende diptiek van twee werelden die samen een eeuw begrenzen, en tegelijkertijd een eeuw laten verdampen. Tijd is een wonderlijk verschijnsel.

Ik zal daar zo meteen dieper op ingaan. Op die exercitie, bedoel ik. Eerst iets over de schrijver van de utopische roman *Een huwelijk in het jaar 2020*.

Maurits Wagenvoort wordt in 1859 geboren in Amsterdam; hij groeit op in een armlastig arbeidersgezin. Op school doet hij het niet best; hij is een dromer die in zijn eigen fantasiewereld leeft. Wanneer zijn zieke vader sterft, nemen de geldproblemen van het gezin snel toe. De jonge Maurits ontwikkelt al vroeg een antipathie tegen de maatschappij met haar onrechtvaardigheid en willekeur, met haar verstikkende normen en wetten. Om zo veel mogelijk vrijheid te behouden, besluit hij journalist te worden – ja, de jonge Wagenvoort is een ware idealist.

Via de stadskrant van Amsterdam komt Wagenvoort uiteindelijk bij het *Algemeen Handelsblad* terecht; daar klimt hij op van corrector tot buitenlandcorrespondent. Het werken in dienstverband voelt al snel als een geestelijke gevangenis – dat blijkt uiteindelijk ook *the story of his life*, Wagenvoort voelde zich v  ak een gevangene.

Hij neemt ontslag bij het *Algemeen Handelsblad* en besluit om vrije journalist te worden, en schrijver. Veel geld verdient hij daar niet mee, maar hij krijgt wel de kans om jarenlang door onder meer Engeland, Frankrijk, Italië, Rusland, Egypte, Spanje, Israël, India en uiteraard Nederlands-Indië te reizen, ver weg van het benauwende Holland. De verschillende culturen, religies en levensfilosofieën inspireren hem, maar hij constateert ook d  ar de nodige onvrijheden – en daar doet hij vaak misnoegd verslag van.

Wanneer de Eerste Wereldoorlog uitbreekt, is Wagenvoort genoodzaakt om terug te keren naar Nederland. Hij vestigt zich in Den Haag, in de buurt van zijn schrijversvriend Louis Couperus – al is het de vraag of de vriendschapsgevoelens wederzijds waren. Wanneer Couperus in 1923 sterft, dooft Wagenvoorts schrijf lust; zijn gezondheid gaat bovendien achteruit en hij past naar zijn gevoel niet langer binnen de

heersende literaire normen. Tot aan zijn dood in 1944 moddert hij maar wat aan, een enkele keer wordt hij ondersteund door de Vereniging van Letterkundigen of door de overheid.

Tot zover de antecedenten. Dan de grote vraag: waar kwam die onblusbare vrijheidsdrang nu eigenlijk vandaan, het gevoel voortdurend een gevangene te zijn? Wagenvoorts autobiografie, *De vrijheidszoeker*, die hij in 1930 op 71-jarige leeftijd publiceerde, biedt in weerwil van de titel weinig aanknopingspunten; de immer vrijgezel gebleven Wagenvoort is weinig reflectief, vooral de buitenwereld wordt beschreven. En andere bronnen zijn er nauwelijks; over Wagenvoort en zijn werk is bijzonder weinig geschreven.

Vrijgezel. Dit substantief biedt mijns inziens een sleutel, misschien zelfs wel dé sleutel tot het begin van een antwoord. Wagenvoort was homoseksueel en dat was in die tijd niet bepaald hip. Of hij zijn geaardheid ook heeft gedeeld met zijn 'vriend' Louis Couperus, in de stoffelijke zin van het woord, is niet bekend. Waarschijnlijk niet; Couperus was keurig getrouwd en zijn kinderloos gebleven vrouw deed er alles aan om de 'tegennatuurlijke' geaardheid van haar man te maskeren, tot ver na diens dood. Gerard Reve concludeerde in zijn roemruchte lezing *Het geheim van Louis Couperus*: 'Van zijn liefdesleven weten we niets.'

En van het liefdesleven van Maurits Wagenvoort? Weinig tot niets. Een liefdespartner is nergens te bekennen. Wagenvoort leefde weliswaar in een dynamische tijd, maar de seksuele moraal was nog altijd aan strenge normen onderworpen – en dat zou nog lang zo blijven. Hij was bovendien bekend met de vijandige ontvangst die de in 1904 verschenen 'homoroman' *Pijpelijntjes* van Jacob Israël de Haan ten deel viel, en vooral ook met de onverwacht felle reacties van diens collega's Frederik van Eeden, Lodewijk van Deyssel en Aäron

Aletrino op dat boek. Wagenvoorts ware ‘ik’ bleef opgesloten – *le moi profond*, om met zijn tijdgenoot Henri Bergson te spreken. Dat laat zijn sporen na; je gaat je een gevangene voelen – van de tijd, van je omgeving en van jezelf.

Wagenvoort leefde dus in een dynamisch tijdvak. Begin twintigste eeuw rukte de industrialisatie die in de negentiende eeuw tot zoveel vooruitgang en voorspoed had geleid steeds verder op. De luchtvaart groeide explosief, evenals het geloof in de maakbaarheid van de samenleving. Het socialisme bloeide, met Ferdinand Domela Nieuwenhuis als betonnen boegbeeld. Vrouwen kwamen steeds meer op voor een gelijkwaardige positie in de samenleving; het vrouwenkiesrecht werd in 1919 bij wet geregeld. Het bijzonder onderwijs won terrein, ondanks een verdere secularisering van de samenleving. Maar ook de boeken van Maria Montessori, waarin zij pleitte voor zelfontplooiing van kinderen, begonnen school te maken in Nederland. Van dekolonisatie was in Wagenvoorts schrijversleven nog geen sprake, die zou pas na de Tweede Wereldoorlog op gang komen. De Eerste Wereldoorlog zorgde uiteraard voor veel instabiliteit en onzekerheid. Als uitloeiing van het Verdrag van Versailles werd in 1919 de Volkenbond opgericht, de voorloper van de Verenigde Naties, met als doel oorlogen te beëindigen en vooral te voorkomen.

Al deze ontwikkelingen komen min of meer terug in het werk van Wagenvoort. De schrijver zoog ze op. Wagenvoort was een romanticus, een wereldverbeteraar, een fin de siècle-schrijver die meende dat hij met zijn kunst kon bijdragen aan een betere samenleving. Geen *l’art pour l’art* voor hem. En geen *defaitisme*, zoals wel volop aanwezig in het werk van zijn *contemporain* Nescio – met alle bevlogen (levens)kunstenaars in diens werk loopt het slecht af.

Wagenvoort onderzoekt in zijn in 1900 verschenen ro-

man *De Droomers* in hoeverre anarchie een oplossing biedt om de heilstaat te bereiken. In *Het koffiehuis met de roode buisjes* (1916) verkent hij expliciet de rol van de kunstenaars (de futuristen) bij het hervormen van de samenleving. Beide werken vormen in zekere zin de voorlopers van *Een huwelijk in het jaar 2020*, de roman die hij in 1923 publiceert en waarin hij zijn droomland construeert – zó ziet mijn ideale maatschappij eruit! Hij was niet bang om de barsten van de samenleving zichtbaar te maken, al was hij voorzichtig met het al te expliciet beschrijven van (homo) erotiek.

Ik zal enkele bouwstenen er uitlichten. Nee, laat ik ze legostenen noemen – al bestond die naam indertijd nog niet, Ole Kirk Christiansen introduceerde hem pas in 1932 –, want Wagenvoort was als schrijver een dromerige, naïeve demiurg, op het kinderlijke af. Het kleurrijke, een tikkeltje onvolwassen decor dat hij bouwt, is sowieso belangrijker dan het ietwat zijige narratief waarin drie mannen vechten om de liefde voor een jonge vrouw – het plot had niet misstaan in de Bouquetreeks. Het conflicteert zelfs lelijk met Wagenvoorts pacifistische wereldbeeld, en ik vraag me af of hij, onbekend met de huwelijkspraktijk, of iets wat daarop lijkt, dat zelf wel in de gaten had.

De wereld die Wagenvoort schetst, is overigens zeker niet in alle opzichten naïef en kinderlijk te noemen, veel van zijn fantasieën zijn, in meer of mindere mate, uitgekomen. In de roman speelt de fotofoon bijvoorbeeld een belangrijke rol, het apparaat is in Wagenvoorts 2020 hét communicatiemiddel. Het is uiteraard in beginsel een extrapolatie van de telefoon en de fotografie, maar de geschetste toepassingen gaan veel verder. Mensen kunnen te allen tijde volgen wat er elders op de wereld gebeurt, ze kunnen met elkaar spreken, of liever gezegd ‘skypen’, ze kunnen informatie opzoeken en zelfs

EERSTE HOOFDSTUK

I

De eindzitting van het wereldcongres der gekleurde en blanke rassen was die lenteavond eerst tegen zonsondergang gesloten. De laatste beraadslagingen groeiden uit tot een bijzonder levendig debat tussen de afgevaardigden der Scandinavische republieken, waarvan de volken zich in de dagelijkse vermeniging der gekleurde en blanke individuen nog steeds 't zuiverst hielden, en een groep kastenkleurlingen uit Bengalen. De discussies over de vraag hoe de toekomst zich zou ontwikkelen van die enkele over de aardbol verspreide rassen welke zich níét in de familie der volken lieten opnemen, hadden hartstochtelijk verzet opgeroepen van enkele afgevaardigden uit Noord-Amerika.

Het zwarte ras begon daar in de zuidelijke staten het blanke te verdringen, maar de bezielende geestdrift der Scandinaviërs op dit congres, die deze vraagstukken wel wat te groen-theoretisch beoordeelden, leek de bezwaren der blanke Noord-Amerikanen overwonnen te hebben, toen deze onverwachte hulp ontvingen van een groep brahmanen uit Bengalen. Die gaven er voorbeelden van hoe vaak sjoedra's uit de landen van Madras afkeer toonden om zich te vermengen, zelfs met de zuiverste 'tweemaal-geborenen' uit het noorden: bewijs hoe ten slotte de natuur zelf grenzen gesteld scheen

te hebben, waarbinnen de lichtgetinte rassen zich vrijwaren konden om geheel door de donkerst gekleurde verdrongen te worden.

Het eind van het congres was echter nabij. De erepresidentte, mevrouw Cécile van de Beek, die als Eerste Commissares der Noord-Nederlandse republiek, tevens om haar betekenis als schrijfster van het beroemde standaardwerk *Over de ongelijkheid der menselijke rassen*, deze laatste zitting had geleid, herinnerde de congresleden aan het vliedende ogenblik. Kandy, de mooie berghoofdstad van Ceylon, werd aangewezen voor het volgende congres, in 2025. Toen, na een afscheidswoord van de erepresidentte, en een ‘Tot weerziens over vijf jaar’, waren de honderden gekleurde en blanke mannen en vrouwen, bijeengekomen in de prachtige grote zaal van het Vredespaleis in Den Haag om de toekomstige harmonische verzoening van alle rassen en alle individuen ter wereld voor te bereiden, in zielsverheffing opgestaan. De sinds kort als internationaal volkslied erkende Engelse ‘Hymne aan de Bond der Volken’ werd spontaan aangeheven en met geestdrift gezongen. Nooit had iemand treffender schouwspel gezien: blank of zwart, geel of rood de huid; kroeshaar of sluik haar; zilverwit, rood, zwart of blond; mannen of vrouwen: vanzelf hadden de armen de schouders gezocht van de naastbij staande medemens, en in geestverrukking was het refrein van de ‘Hymne’ herhaald. De hamerslag van de geëerde presidentte viel, teken dat dit vierde vijfjaarlijkse congres der gekleurde en blanke rassen was gesloten.

Ineens ontstond er een rumoer van ordeloos gepraat. De babylonische spraakverdeeldheid, gedurende de zittingen van het congres bezworen door het algemeen gebruik van het Engels, naar de klank geschreven, allengs erkende wereldtaal geworden, rommelde weer op in veelheid van groepsgewijze

korte samensprekingen in de aangeboren talen. Een ogenblik had mevrouw Cécile van de Beek zich nog opgehouden achter de lange bestuurstafel te midden van de talrijke groep congresleiders, waarboven een grijsbaardige neger uit Dakar, filosoof en dichter, groter dan de anderen, wel een hoofd uitstak, nog in hevig nadispuut met een kleine Japanner van Formosa. Maar allengs gingen de congresleden groepsge wijze uit de prachtige zaal van veelkleurig marmer weg: de beginnende avondstond van deze eerste lentedag in Holland na weken van regen wenkte daarbuiten met lokkende beko ring. Ook de leden van het congresbestuur verspreidden zich. Mevrouw Van de Beek werd nog een ogenblik terzijde geroepen door de algemeen secretaris, de mandarijn Li Koa Hong. Toen pas kon zij zich met enige bijzonder goede vrienden verwijderen naar de uitgang van het paleis aan de achtertuin, waar op een wijd rubbervlak vele kleine vliegtuigen wachtten van congresleden, wier woningen onder het bereik lagen van een korte vlucht. Een jonge secretares voegde zich hier bij haar.

II

Zo schoon was de dag niet geweest, of onder het rode licht van de in een parelgrijze nevel ondergaande zon werd de avondstond dadelijk koel. De Commissares werd naar haar vliegtuig begeleid door een jonge *babu* uit Bengalen: Srijoet Akinsjan Dass, etnoloog van grote kennis ondanks zijn jeugd, en geestdriftig vereerder van haar werk *Over de ongelijkheid der menselijke rassen*. Hij was voor 't eerst in Holland, dat hij vóór zijn terugtocht naar Indië stijgend en dalend dacht te doorvliegen. Zij voelde de opstekende avondwind haar kleed